

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Archeologisch

RIJKSMONUMENT PASPOORT

Nr

45126

Het rijksmonument bevat de overblijfselen van een fort (castellum) en kampdorp (vicus) uit de Romeinse tijd

Toponiem
Rijksmonumentnummer
Provincie
Gemeente
Plaats
Kadastrale percelen

BASISGEGEVENS

Meinerswijk

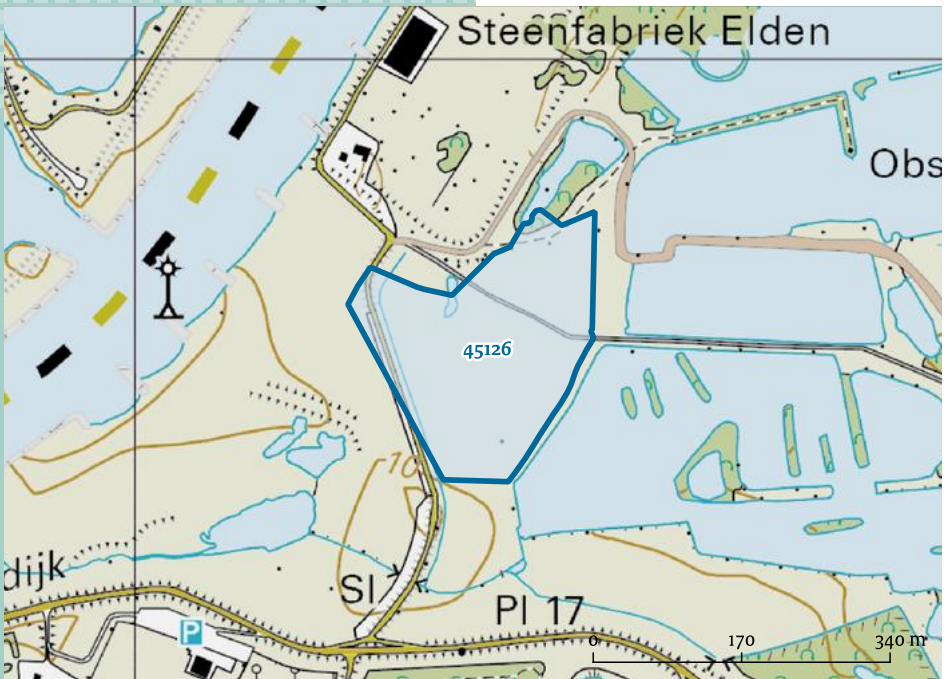
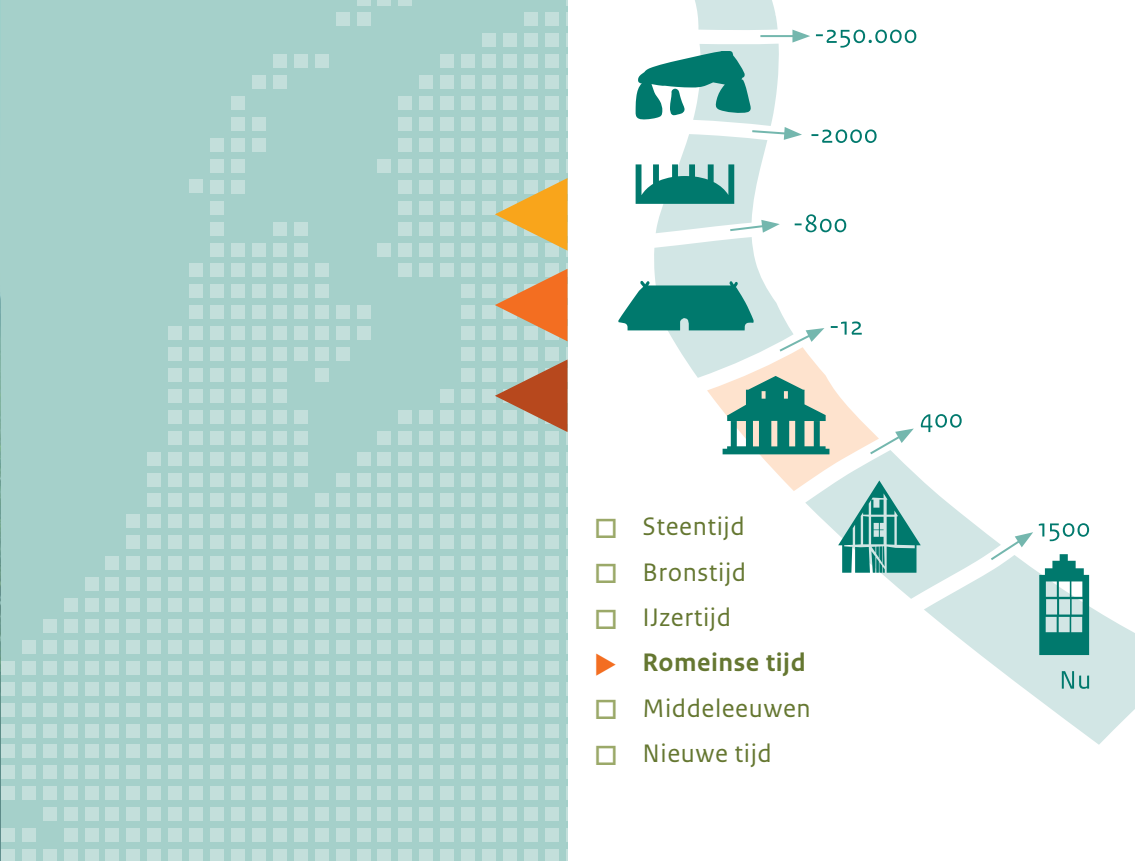
45126

Gelderland

Arnhem

Arnhem

Arnhem AA 789, 790

Algemene informatie

Het Latijnse woord *limes* betekent 'grenspad' of 'grens'. Historici en archeologen duiden met deze term de grens van het vroegere Romeinse keizerrijk aan. De Romeinen zagen die niet als absoluut of permanent. Pas als het veroveren van nieuw gebied niet mogelijk bleek, hielden hun legers halt en bouwden legerkampen, forten en wachttorens om het pas bezette gebied te beschermen tegen invallen.

Het Nederlandse gedeelte van de *limes* was vanaf de eerste eeuw na Chr. ingericht langs de Rijn. Die rivier stroomde toen vanaf Millingen via Wijk bij Duurstede, Utrecht en Leiden naar Katwijk, waar hij uitmondde in zee. Op de zuidelijke oever verrees een keten van forten (*castella*), die ieder plaats boden aan een paar honderd soldaten van de hulptroepen van het Romeinse leger. In de praktijk is het bijna nooit voorgekomen dat de grens door vijandelijke stammen werd overschreden.

De meeste *castella* in Nederland zijn tussen 40 en 50 na Chr. gebouwd. In diezelfde periode liet de Romeinse generaal Corbulo een kanaal aanleggen tussen de mondingen van Rijn en Maas. Waterwegen waren belangrijk voor de verbindingen in dit natte land. Schepen van de Rijnvloot patrouilleerden op de rivier om de transporten te beveiligen. In havens bij Voorburg en Naaldwijk werden goederen overgeslagen op zeegaande schepen die onder andere naar Engeland voeren. Eind eerste eeuw werd er ook een weg aangelegd die de *castella* met elkaar verbond. Hier en daar

stonden wachttorens tussen de forten in. Vlak over de huidige Duitse grens lagen grote legerkampen (*castra*), waar legioenen van een paar duizend man gelegerd waren. Bij Nijmegen was tussen 71 en 104 na Chr. ook zo'n groot kamp in gebruik. Een aquaduct voerde drinkwater vanuit bronnen in de heuvels naar het kamp.

Rond de forten groeiden al snel kleine kampdorpen (*vici*). Daar woonden handelaars en ambachtslui, maar ook vrouwen en kinderen van de soldaten die in het fort verbleven. Langs de uitvalswegen lagen grafvelden, waar burgers van de *vici* en soldaten uit de forten samen werden begraven. In het achterland verrezen kleine steden, zoals bij Voorburg en Nijmegen, heiligdommen zoals bij Elst (Gld) en industriële complexen, zoals pottenbakkersovens bij Berg en Dal. De grensstreek was het dichtst en drukst bevolkte gebied in Nederland destijds. Voorbij Millingen bleef de *limes* ook in Duitsland voor een groot deel langs de Rijn liggen. Ten zuiden van Bonn lag de grens van de provincie Neder-Germanië. Het deel van de *limes* tussen Katwijk en Bonn staat dan ook bekend als de Neder-Germaanse *limes*.

Het grenssysteem langs de Rijn hield stand tot in de vijfde eeuw na Chr. Na een lange periode van onrust en strijd kwam toen een einde aan het westelijk deel van het rijk. In Nederland zijn de meeste forten al aan het einde van de derde eeuw verlaten, al kunnen ze in de vierde eeuw nog wel als tijdelijk steunpunt zijn gebruikt. De ruïnes van een paar forten, zoals dat van Utrecht, vormden eeuwen later de kern van middeleeuwse steden. Vanaf 1900 hebben archeologen het Nederlandse deel van de *limes* intensief onderzocht. Er worden nog steeds nieuwe ontdekkingen gedaan. <

Verhaal over het rijksmonument [45126]

Het castellum in de polder Meinerswijk in Arnhem-Zuid is een van de eerste forten die de Romeinen op het grondgebied van Nederland langs de Rijn bouwden. In de loop van de tijd groeide de Rijn uit tot de grens van het Romeinse rijk, de limes. Voor Gelderland is het castellum uniek: dit is het enige fort aan de Rijn waarvan min of meer intact restanten in de bodem zijn teruggevonden. Bij opgravingen in 1979 en 1991/1992 stuitten archeologen op delen van het hoofdkwartier (de *principia*), een stukje van de ommuring en de achterpoort. De locatie van andere forten langs de Rijn in Gelderland kennen we alleen indirect, uit baggerfondsten.

De Romeinen kozen deze locatie in Meinerswijk uit vanwege de ligging bij het punt waar de (Oude) IJssel destijds uitmondde in de Rijn.

Alle limes-forten werden op dit soort strategische plekken gebouwd.

De ligging aan de rivier bood logistieke en militaire voordelen, maar bezorgde de Romeinen ook nogal wat hoofdbrekens. Regelmatig moet het terrein zijn overstroomd. Tijdens verschillende bouwfases hebben de soldaten het in totaal ruim 2,5 meter opgehoogd.

De Romeinen legden een eerste versie van het fort aan rond 15 na Chr., waarschijnlijk in het kader van veldtochten tegen de Germanen aan de oostkant van de Rijn. Er was ruimte voor een eenheid voetsoldaten van zo'n 500 man. Tijdens de Bataafse Opstand in 69 werd het fort in brand gestoken, mogelijk door de opstandelingen maar wellicht ook door de zich terugtrekkende bezetting.

Afgezien van dit incident hoefden de soldaten nauwelijks in actie te komen. In de tweede helft van de tweede eeuw werd het echter erg onrustig aan de grenzen van het rijk. Als reactie herbouwden de Romeinen het fort geheel in steen. Sommige gebouwen kregen een monumentaal uiterlijk, zoals het hoofdkwartier, de principia. Dit is ook het enige gebouw van het fort dat compleet is opgegraven. In het hoofdkwartier had de bevelhebber van het cohort zijn kantoor, bewaarde hij de soldijkas en stonden de veldtekens van de eenheden in een soort heiligdom. Het gebouw had ook een ruime binnenplaats en een grote hal, waar het hele cohort kon worden opgesteld voor instructies en toespraken van de bevelhebber.

Welke eenheden er in het castellum van Meinerswijk lagen, is niet bekend. Van andere forten weten we dat die uit verafgelegen delen van het rijk konden komen, zoals Spanje, Bulgarije en zelfs Noord-Afrika. Later hielpen ook elitetroepen bij de herbouw van het fort in steen. Zo wijst een inscriptie op de betrokkenheid van het Eerste Legioen 'Minervia', dat gelegerd was in Bonn. De militairen gebruikten daarvoor tufsteen uit de Eifel en dakpannen van de aardewerkfabriek op de Holdeurn in Berg en Dal.

De Romeinse naam van het fort kennen we niet. Sommigen denken aan *Castra Herculis*, recent gaan meer stemmen op voor *Levefanum*, namen die beide voorkomen in oude Romeinse bronnen. Maar concreet bewijs ontbreekt. Pal naast het fort lag een vicus, een kampdorp voor burgers. Hier woonden handelaars, ambachtslieden, kroegbazen en de vrouwen en gezinnen van sommige militairen. Van andere locaties weten we dat in zo'n vicus meestal ook een badhuis stond. Dat was in de eerste plaats bedoeld voor de soldaten. Hygiëne was een belangrijk aandachtspunt van het Ro-

meinse leger. Zo liep het militaire en burgerlijke leven in elkaar over, zeker in periodes van vrede, en dat was het bijna altijd. Er bestaan nog geen harde archeologische bewijzen voor een vicus in Meinerswijk, maar de resultaten van een booronderzoek in 1989 maken dat wel heel waarschijnlijk.

Rond 275 trok het Romeinse leger weg uit het Nederlandse deel van de limes en verliet ook het fort in Meinerswijk. Mogelijk is het fort in de vierde eeuw nog even in gebruik genomen, maar dat is niet zeker. In de eeuwen daarna gebruikten omwonenden de resten van het gebouw als steengroeve. Daarnaast heeft ook de Rijn het terrein aangetast. Grote delen van het fort zijn mogelijk onderspoeld door de Rijn, waarbij zware fundamenten en muren steeds verder in de bodem zakten. Dit proces zien we ook bij andere 'verdrongen forten' in Gelderland zoals die van Herwen, Loowaard en Maurik, waar Romeins bouwpuin is gevonden op 7 à 8 meter onder het huidige maaiveld. Misschien is dat ook het geval in Meinerswijk en ligt een deel van het fort nog diep in de grond. Het fort is in 2016 op de originele plek in de uiterwaard gevisualiseerd door middel van schanskorven die de muren van het hoofdkwartier en de toegangspoort verbeelden. <

De monumentale letters op een bouwsteen duiden op een gewichtige boodschap, waarschijnlijk een inscriptie van de bouwers, soldaten van het Eerste Legioen.

© Provinciaal Depot voor Bodemvondsten van Gelderland

© Gerard Bovenberg, Museum Het Valkhof/collectie Provinciaal Depot voor Bodemvondsten van Gelderland

Fragmenten van een levensgroot bronzen (keizer?)beeld, met in het midden mogelijk de kleine teen van de rechervoet. Het beeld was in kleine stukjes gehakt om te worden omgesmolten.

Waarom bescherming voor de toekomst?

Archeologische resten zijn een belangrijke informatiebron over het verleden. Voor veel perioden zelfs de enige. Alleen de bodem kan ons vertellen hoe de mensen leefden en werkten voordat er geschreven bronnen waren. Maar ook later, als er wel historische bronnen beschikbaar zijn, kunnen archeologische resten ons veel duidelijk maken. In die zin is ook de bodem een archief waaruit geput kan worden om de geschiedenis van de plek te vertellen.

Vanwege de wetenschappelijke waarde en/of belevingswaarde worden archeologische resten beschermd. Dat is nodig omdat het bodemarchief meestal onzichtbaar is en dus kwetsbaar. Bij graafwerkzaamheden kunnen archeologische resten onbedoeld worden vernield. Van sommige terreinen is de waarde zo groot dat ze onder bescherming van de Erfgoedwet vallen. Dit zijn de archeologische rijksmonumenten. Deze rijksmonumenten vragen om alertheid: het gehele terrein is kwetsbaar, niet alleen de zichtbare resten.

Het terrein met de resten van het fort en kampdorp Meinerswijk is een van de ca. 1500 archeologische rijksmonumenten in Nederland. Het rijksmonument maakt deel uit van de Neder-Germaanse Limes die sinds juli 2021 Unesco werelderfgoed is.<

Zorgvuldig gebruik

Om archeologische resten voor de toekomst te behouden geldt als vuistregel: hoe minder de bodem verstoord wordt hoe beter. Voor werkzaamheden die het rijksmonument aantasten heeft u daarom een vergunning nodig. Voorbeelden zijn de bouw van woningen of bedrijfspanden, het graven van sleuven voor kabels, leidingen of drainagebuizen, het uitgraven of dempen van sloten en grachten, het verlagen van het maaiveld, het plaggen en diepploegen van grond. Ook voor herstel- en onderhoudswerkzaamheden om het rijksmonument in stand te houden, is soms een vergunning nodig.

Voor rijksmonumenten waar de archeologische resten onzichtbaar en dieper onder de grond liggen is een vrijstellingsdiepte van toepassing. Veel grondwerkzaamheden kunnen tot die diepte (onder maaiveld) zonder vergunning uitgevoerd worden. Ook voor grondboringen tot een diameter van 10 cm is geen vergunning nodig.

De vergunning wordt verleend door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (namens de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap), of – vanaf de inwerkingtreding van de Omgevingswet – uw gemeente.

U kunt bij de Infodesk van de Rijksdienst de brochure ‘Vergunningprocedure voor archeologische rijksmonumenten’ opvragen waarin meer informatie staat over de gebruiksmogelijkheden van het rijksmonument. Ook kunt u de Infodesk vragen naar subsidiemogelijkheden.

info@cultureelerfgoed.nl

033-421 74 56

Bij uw rijksmonument gaat het om archeologische resten op en/of dicht onder het maaiveld; daarom is er geen vrijstellingsdiepte van toepassing.

© Mikko Kriek

Impressie van een vergelijkbaar Romeins fort langs de Rijn, in dit geval castellum Matilo in Leiden. Naast het fort ligt het kampdorp. Bij Meinerswijk heeft er geen brug gelegen.

Aantekeningen

unesco

Werelderfgoed

Colofon

Tekst Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Paul van der Heijden-Ulpia Tekstproducties

Ontwerp BLKVLD uitgevers

Foto's Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, tenzij anders aangegeven

Kaarten BAAC Archeologisch bouwhistorisch onderzoek (bron: Basisregistratie Topografie, Dienst voor het Kadaster en Openbare Registers)

Er kunnen geen rechten worden ontleend aan de inhoud van deze publicatie

©Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2023

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

www.monumentenregister.nl